

Overigens zou dit verdienstelijke boek aan kwaliteit hebben gewonnen als de auteur iets minder kwistig was geweest met zijn citaten uit secundaire bronnen en vooral zich ook minder schoolmeesterachtig had betoond bij de beoordeling van anderen die vóór hem over dit onderwerp schreven. De denk dan met name aan het weinig faire oordeel dat Larson op pagina 49 velt over het werk van Akira Nagazumi over de Boedi Oetomo: *The Dawn of Indonesian Nationalism* uit 1972. Het oordeel van Larson ('aratherpedestrian account') lijkt zich hiertegen hemzelf te keren!

C. Fasseur

A. Dercksen en L. Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914-1970* (Amsterdam-Meppel: Boom, 1987, 269 blz., f35,-, ISBN 90 6009 754 8).

Deze studie handelt over het bestrijden van onmaatschappelijkheid via het heropvoedingswerk onder gezinnen die zich niet volgens de heersende normen en waarden gedroegen. Die normen zijn echter nooit expliciet geformuleerd. De min of meer op common sense gebaseerde criteria voor onmaatschappelijk gedrag hadden met name betrekking op het arbeidsgedrag van de man en op de wijze van huishouden door de vrouw. Als juist arbeidsgedrag werd tot in de jaren zestig een werkzaam bestaan gezien en het zich houden aan de gezagsregels op de arbeidsplek. De vrouw diende het huishouden ordelijk en sober te bestieren en de kinderen op te voeden tot nette burgers. Dit normenstelsel was geënt op de ideeënwereld van de bourgeoisie. Merkwaardig is dat hiervan afwijkend gedrag alleen gezien werd bij mensen in de onderste lagen van de samenleving. Afwijkend gedrag bij de hogere standen werd niet als een bedreiging van de harmonische orde binnen de samenleving beschouwd. Het zogenaamde beschavingsoffensief van de burgerij richtte zich dan ook naar beneden, naar de onderste sporten van de maatschappelijke ladder.

Waren arbeidsgedrag van de man en wijze van de huishouding doen door de vrouw de primaire normen, daarnaast bestonden nog andere criteria waarop men in maatschappelijk gedrag kon afwijken. Het handelde dan om alcoholmisbruik, onzedelijkheid, criminaliteit en kinderverwaarlozing.

Tot in de jaren zestig had men vrijwel geen oog voor sociaal-economische omstandigheden als primaire factor voor onmaatschappelijkheid. De oorzaken van afwijkend sociaal gedrag werden allereerst bij het individu zelf en bij de gezinnen gezocht. Door heropvoeding wilde men hen dwingen zich aan te passen aan de heersende normen. Pas toen sedert het midden van de jaren zestig een diepgaande mentaliteitsverandering het algemeen geldend waardenpatroon ging aantasten, schoven de criteria voor onmaatschappelijk gedrag naar de achtergrond. Het maatschappelijk werk werd als betuttelend niet meer geaccepteerd, zodat het specifieke heropvoedingswerk wel moest verdwijnen. Men ging nu spreken van kansarmen. Dit is niet alleen een ander woord, maar geeft aan dat de oorzaak van het zogenaamd onmaatschappelijk gedrag niet primair bij individu en gezin werd gezocht, maar in tekortkomingen van de samenleving zelf. Kortom, er heeft een grote omslag in denken plaatsgevonden. Tegenwoordig wordt de term onmaatschappelijk niet meer als een stigma voor individu en gezin gebruikt. Het hier besproken boek eindigt dan ook terecht met het jaar 1970. Hoewel het jaartal niet te precies genomen moet worden, is wel correct dat rond die tijd de omslag plaatsvond. In plaats van te

denken aan heropvoeding in directe zin gaat men dan zich vooral richten op buurt- en opbouwwerk om de achterstandsituaties van kansarmen te verminderen.

Het boek richt zich vooral op onmaatschappelijke gezinnen die rond 1914 als een aparte categorie onderscheiden gaan worden. Men hanteert dan gewoonlijk de term 'ontoelaatbare gezinnen'. Hieronder wordt verstaan dat huiseigenaren, woningbouwverenigingen en gemeenten deze gezinnen wegens onaangepast woongedrag niet als huurder in hun woningen wilden toelaten. Voor hen werden aparte wijken gebouwd, zoals de Zomerhof in Den Haag en Zeeburgerdorp en Asterdorp in Amsterdam, waar woninginspectrices een aangepast woongedrag moesten aanleren. Dit proces van heropvoeding inzake woongedrag breidde ondanks gering succes zich uit naar de andere levenssferen. Het totale gedrag van de na 1945 als onmaatschappelijk betitelde gezinnen moest aan heropvoeding onderworpen worden. Daartoe werd het instituut gezinsoorde in het leven geroepen, waarin zogenaamde onaangepaste gezinnen werden geplaatst, ver buiten hun natuurlijke sociale omgeving. In de jaren vijftig en tijdens de eerste helft van de jaren zestig beleefde de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland een ware hausse. Maar ook de wetenschap richtte zich op deze sector. Sociologen en psychologen zochten naar verklaringen en ontwierpen modellen om dit probleem de wereld uit te helpen. Dit alles zonder blijvend effect. Pas toen er binnen deze gezinnen meer financieel te verteren viel, verdween een flink deel van het eerder als problematisch ervaren gedrag.

Na de start rond 1914 van de terminologie 'ontoelaatbare gezinnen', verschoof deze etikettering na de tweede wereldoorlog naar 'onmaatschappelijke gezinnen'. Op het eind van de jaren vijftig veranderde dit weer in 'probleemgezinnen', waarmee gezinnen aangeduid werden die zowel voor de samenleving als voor zichzelf een probleem vormden. Rond 1970 liet men de terminologie van probleemgezinnen los en werd voortaan gesproken van 'kansarme gezinnen'.

Het hele netwerk van bemoeienissen van de landelijke en plaatselijke overheid en van het particulier initiatief dat het heropvoedingswerk gestalte gaf, kwam vanaf het midden van de jaren zestig onder kritiek te staan. De centrale overheid maakte met de nota 'Samenlevingsopbouw' uit 1971, officieel een eind aan het specifieke werk met onmaatschappelijke-/probleemgezinnen. Het bijzonder opbouwwerk en het sociaal-cultureel werk kwamen hiervoor in de plaats met als primaire doelstelling het opheffen van achterstandsituaties.

Deze interessante publikatie geeft een beeld van de vele verschuivingen in de etiketten die geplakt werden op de gezinnen, die zich aan de marge van de samenleving bevonden. Deze etiketten zijn ook de titels van de diverse hoofdstukken geworden en spreken voor zich: ontoelaatbaren (in woningen), geestelijk onvolwaardigen, a-socialen, zieke gezinnen, onmaatschappelijke gezinnen, probleemgezinnen, kansarmen. Pas bij de laatste term werden de oorzaken ook binnen de samenleving gelegd en werd de tot individu en gezin verengde benadering verlaten.

H. F. J. M. van den Eerenbeemt

K. Dittrich van Weringh, *Der niederländische Spielfilm der dreissiger Jahre und die deutsche Filmemigration* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur LXIX; Amsterdam: Rodopi, 1987, 136 blz., f40,-, ISBN 90 6203 868 9).

In 1986 beëindigde Kathinka Dittrich een ambtstermijn als directrice van het Goethe-Instituut in Amsterdam, de instelling die zich bezig houdt met de culturele representatie van de